

УДК 374:378.147

Кучерява К.В.

МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ЕКОНОМІКИ

У статті охарактеризовано основні складові процесу формування та розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки та подано модель означеного процесу як структуру, що об'єднує чотири блоки: методологічно-цільовий, змістово-методичний, процесуальний та результативний. Визначена послідовна реалізація етапів педагогічної дії, а також перелік методологічних засад впровадження моделі (підходи, принципи, умови), методичний інструментарій з характеристикою їх сутності та мірою результативності. Визначено критерії та рівні сформованості самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки.

Ключові слова: самоосвітня компетентність, викладач економіки, модель, концептуальні підходи, принципи навчання, педагогічні умови.

Постановка проблеми. Сьогодення професійної освіти пов'язане з активним впровадженням у педагогічний процес нової освітньої концепції – компетентнісного підходу. За вимогами цієї методології, самоосвітня компетентність є тією ключовою здатністю, що забезпечує "навчання впродовж життя". Зважаючи на ці позиції, проблема розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки, моделювання цього процесу для глибшого вивчення особливостей даного феномену нині є актуальною науковою проблемою.

Розвиток самоосвітньої компетентності передбачає системний підхід до цієї проблеми. Такими засобами та методами, як збільшення обсягу годин на самостійну роботу студентів, впровадження в навчальний процес інноваційних та інформаційних освітніх технологій, перенесення на самостійне опрацювання цілих розділів з навчальних дисциплін, – не можна сформувати самоосвітню компетентність на достатньому рівні. Видається доцільним розробки науково-методичного інструментарію: комплексної моделі розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки, реалізація якої сприятиме формуванню умінь самостійно-освітньої діяльності студентів, їхнього системного критичного мислення; оволодінню технікою рефлексивно-оцінного самопізнання у навчанні та високою процесуальною продуктивністю пошукових та дослідницьких дій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес саморозвитку, що бере свій початок у навчальному закладі, насамперед, має бути ініційований викладачем (вчителем) та не може проходити безконтрольно, а тому необхідно не тільки залучати студентів до процесу саморозвитку, а й здійснювати контроль та керівництво цим процесом. На сьогодні розвиток самоосвітньої компетентності в студентів є одним з першочергових завдань педагогічної теорії та практики. Теоретичні і методичні аспекти формування самоосвітньої компетентності досліджувалися такими ученими, як Н. Бібік, Н. Бухлова, Л. Ващенко, Н. Воропай, І. Зимня, М. Косенко, О. Локшина, Г. Марковець, О. Ножовнік, Н. Сидорчук, Г. Серіков, Р. Скульський, О. Фоміна, В. Шпак та ін.

Однак, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про недостатню розробку теоретичних та методичних засад формування самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки, що негативно впливає на якісні характеристики їхньої професійної підготовки.

Мета статті полягає в обґрунтуванні та розкритті структурних компонентів моделі розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки у процесі професійної підготовки у вищих закладах освіти.

Виходячи з мети нашого дослідження окреслено такі **завдання**:

– здійснити аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковане вирішення даної проблеми;

– презентувати та охарактеризувати компоненти моделі розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки.

Виклад основного матеріалу. Сучасна педагогіка та дидактика активно використовує метод моделювання. У педагогічній науці прийнято моделювати зміст освіти та навчальну діяльність. Необхідність володіння методикою моделювання пов'язана як з загальними методами наукового пізнання, так і через психолого-педагогічні міркування.

У широкому розумінні, модель – це образ (в тому числі зображення, опис, схема, графік тощо) або прообраз (зразок) будь-якого об'єкту або системи об'єктів, який використовується за певних умов в

якості їх "замісника" або "представника" [1, с. 399]. Енциклопедія освіти пропонує розглядати модель як уявну або матеріально-реалізовану систему, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження і здатна замінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта [5]. Іншими словами, процес моделювання як метод, засіб, форма наукового пошуку, робить можливим детальне вивчення обраного об'єкта дослідження, дозволяє створити нову теорію, служити засобом її обґрунтування, перейти від емпіричного пізнання до теоретичного і навпаки, вибрати найбільш раціональну стратегію і тактику педагогічної діяльності. Однією з основних вимог, що висувуються до моделі є її адекватність, тобто відповідність реальній дійсності за суттєвими властивостями (несуть інформацію про ті властивості об'єкта, які є аналогічними і в моделі і в об'єкті) [5, с. 516].

Модель навчання – це схема або план дій педагога під час здійснення навчального процесу. Основа такої моделі представлена переважним характером діяльності тих, хто навчається (репродуктивним або продуктивним). Важливими характеристиками моделі навчання також є зміст та послідовність етапів навчання, стиль взаємодії викладача та студентів, характеристика очікуваних результатів [2, с. 225]. Під час використання методу моделювання вивчається не сам об'єкт пізнання, а його зображення у вигляді моделі, але результат дослідження переноситься з моделі на об'єкт [8, с. 126].

У рамках нашого дослідження ми використовуємо метод моделювання як засіб наукового дослідження і розглядаємо модель формування самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки як штучно створений об'єкт, який в спрощеному, узагальненому, деякою мірою ідеалізованому вигляді відображає досліджуване явище. Така модель включає *методологічно-цільовий, змістово-методичний, процесуальний і результативний блоки*. Вона базується на чіткому визначенні мети та органічному взаємозв'язку компонентів, кожен з яких сприяє досягненню поставленої мети. Мета полягає в розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки.

Вирізняємо методологічні підходи до розвитку даної компетентності, які є складовими частинами вказаної моделі. У глумачному словнику С. Ожегова, поняття "підхід" розглядається як сукупність прийомів, способів (впливу на кого-небудь або що-небудь, вивчення чого-небудь, веденні справи) [9].

Результати аналізу теоретичних досліджень та власних експериментальних перевірок впевнюють нас у тому, що модель розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки повинна включати *діяльнісний, особистісно орієнтований і компетентнісний підходи*, які є основою розробки методики розвитку досліджуваного феномену.

Розглянемо сутність *діялісного підходу*. Г. Дегтярьова і Т. Якимович наголошують на тому, що діялісний підхід передбачає зв'язок змісту професійної освіти і навчання з професійно-трудовою діяльністю. Знання, здобуті майбутніми фахівцями під час навчання, оцінюються з позицій вирішення проблем і розв'язання завдань, що виникають в їхній професійній діяльності. Відповідно, побудова навчального процесу повинна починатись саме з аналізу професійної діяльності у відповідній галузі [4, с. 370]. Реалізація діялісного підходу до здійснення навчання стосується формування загально-навчальних умінь (умінь навчальної діяльності) і професійних умінь.

Також вказаний методологічний підхід спрямовує практичну роботу щодо розвитку самоосвітньої компетентності в напрямі розвитку мотивації майбутніх фахівців, умінь усвідомлювати навчальні завдання та визначати способи їх розв'язання, здатностей до самоосвіти та самовиховання. Як зазначає І. Зязюн, діялісний підхід, привносячи свої характеристики в цілі та задачі педагогічного процесу, перебудовує, головним чином, його процесуально-технологічну сторону у такий спосіб, щоб суб'єкти освітнього процесу оволоділи діялістю у її цілісному уявленні [7, с. 21].

Розглянемо основні характеристики *особистісного підходу*. Такий підхід полягає у послідовному ставленні педагога до вихованця як до особистості, як до самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і виховної взаємодії.

На основі аналізу сучасної літератури З. Жигаль виділяє такі основні ознаки особистісно-орієнтованої освіти: головна мета навчання – розвиток особистості учня; особистість виступає як системоутворюючий фактор організації всього освітнього процесу; учні та педагоги є рівноправними суб'єктами освітнього процесу; провідними мотивами такої освіти, її ціннісним змістом є саморозвиток і самореалізація всіх суб'єктів навчання [6].

В. Серіков ґрунтує свою думку на основі ідеї С. Рубінштейна, згідно якої сутність особистості виявляється у її здатності займати певну позицію, виявляти своє ставлення як до світу, так і до самого себе. Як зазначає дослідник, виявлення цих особистісних здібностей можливе у особистісно-орієнтованих ситуаціях, а саме навчальних, пізнавальних і життєвих. Науковець запропонував технологію створення навчальної ситуації, що припускає використання трьох типів базових технологій, а саме: подання змісту освіти у вигляді різнорівневих, орієнтованих задач (технологія задачного підходу); засвоєння змісту в умовах діалогу як особливого дидактико-комунікативного середовища, що забезпечує суб'єктно-значеннєве спілкування, рефлексію, самореалізацію особистості (технологія навчального діалогу); імітація соціально-рольових і просторово-часових умов, що забезпечують реалізацію

особистісних функцій у ситуаціях внутрішньої конфліктності, колізійності, змагання (технологія імітаційних ігор) [11].

Реалізація *компетентнісного підходу* передбачає зміщення акцентів з накопичення у майбутніх фахівців нормативно визначених знань, умінь та навичок до формування і розвитку здатностей творчої професійної діяльності. Щодо предмета нашого наукового пошуку, то реалізація компетентнісного підходу гарантує високий рівень і результативність підготовки майбутнього викладача економіки; сприяє оновленню змісту дисциплін професійної підготовки; посилює професійну орієнтацію загальноосвітньої підготовки, що виходить за межі "зунівського" освітнього простору; забезпечує спроможність випускника вишу відповідати новим запитам ринку праці, мати відповідний потенціал для самостійного оволодіння суміжними інноваційними знаннями; створює умови для забезпечення орієнтації освітніх програм на особистість студента, тобто акцент у навчанні зміщується з того, що знає, хоче й може викладач, на те, що потрібно студенту; орієнтує на побудову навчального процесу відповідно очікуваного чи бажаного результату професійної підготовки.

Зазначена методологія реалізується при дотриманні певних принципів. Як зазначають Л. Григорович і Т. Марцинковська [3], принципи навчання – це система, яка допомагає педагогу обґрунтовано обрати цілі, зміст, методи і засоби організації навчального процесу і, таким чином, створити сприятливі умови для розвитку особистості учня. дотриманні певних принципів. Теоретичний аналіз проблеми, результати дослідно-експериментальної роботи дозволили виділити такі провідні принципи розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки:

– *принцип неперервності* впливає з того, що самоосвіта і самовиховання є багатограничними і багатофакторними процесами, які не можуть обмежуватися ні часовими, ні віковими межами [9]; самовдосконалення людини здійснюється з часу народження і триває впродовж усього життя; соціальне і природне середовище, діяльність особистості так чи інакше впливають на формування певних якостей; процес самоосвіти – важливий чинник виховання як через зміст навчального матеріалу, так і через організацію діяльності; тільки неперервна самоосвітня діяльність студента протягом його підготовки у вищому навчальному закладі допомагає йому розвивати ключові компетентності до рівня, що забезпечує випускнику конкурентоспроможність на ринку праці;

– *принцип поєднання педагогічного керівництва з ініціативою та самодіяльністю студентів*. Цей принцип унормовує позицію, згідно якої учасники педагогічного процесу є рівноправними партнерами, враховують думку один одного, визнають право на її відмінність від власної. Проте, це не означає, що процеси самоосвіти та самовиховання майбутніх викладачів економіки мають бути поза увагою педагогічних працівників. Навпаки, варто погодитися з М. Фіцулою у тому, що "ефективність самовиховання майбутнього фахівця значною мірою залежить від педагогічного керівництва цим процесом" [12, с. 55]. Під педагогічним керівництвом самоосвітньої діяльності майбутніх викладачів економіки розуміємо оптимальну організацію їх життєдіяльності, акцентування уваги на питаннях самоосвіти, саморозвитку, стимулювання самостійної навчально-пізнавальної діяльності в навчально-виховному процесі;

– *принцип персоніфікації*, який передбачає створення індивідуального стилю самоосвітньої діяльності майбутніх викладачів економіки, коли вони самостійно вибудовують свою власну освітню траєкторію. Відомо, що стиль виникає тоді, коли є свобода самовираження, а чітко регламентована діяльність не сприяє формуванню індивідуального стилю того, хто навчається. Тому оптимальне поєднання регламентованих і нерегламентованих самостійних дій студента є одним із шляхів формування його індивідуального стилю здійснення самоосвітньої діяльності;

– *принцип гуманізації* процесу розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки передбачає реалізацію концепції, основою якої є побудова педагогічної системи на принципах гуманізму, забезпечення найсприятливіших умов для всебічного розвитку особистості, диференціацію та індивідуалізацію навчання й виховання на основі активізації творчого саморозвитку. До провідних напрямів реалізації цього принципу відносимо: формування відносин співробітництва між усіма учасниками педагогічного процесу; виховання морально-емоційної культури взаємовідносин; формування у суб'єктів навчання емоційно-ціннісного досвіду розуміння людини; створення матеріально-технічних умов для нормального функціонування педагогічного процесу, що виховує гуманну особистість.

Модель розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки включає методику, що охоплює три послідовні етапи: *мотиваційно-змістовий, діяльнісно-рефлексивний і оцінно-корегувальний*. Зупинимось на характеристиках вказаних етапів.

Так, *мотиваційно-змістовий етап* методики забезпечує мотивацію навчально-пізнавальної діяльності майбутніх викладачів економіки з оволодіння самоосвітньою компетентністю. Мотивація навчання з розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки була забезпечена професійно-орієнтованим змістом навчання, комплексом методів і прийомів мотивації та стимулювання, використанням інтерактивних методів навчання, створенням позитивної атмосфери на заняттях. Зокрема,

цей етап був спрямований на оволодіння студентами системою знань з проблем педагогічної діяльності та самоосвітньої компетентності.

Діяльнісно-рефлексивний етап методики розвитку вказаної компетентності пов'язаний з систематичним розвитком пізнавальних можливостей майбутніх викладачів економіки ("умінь навчатися") в контексті долучення їх до методів проблемно-розвивального навчання. У свою чергу, реалізація програми самоосвіти та самовиховання передбачала використання таких прийомів, як самопереконавання (студент в конкретній ситуації відшукує аргументи, щоб переконатися в правильності чи неправильності своїх дій), самонавіювання (психічний вплив на себе шляхом повторення подумки чи вголос певних суджень до повного оволодіння собою), самозаохочення (при необхідності подолати негативні риси характеру, наприклад, лінощі, відволікання, необов'язковість тощо), самоосуд (прояв незадоволення своїми діями, вчинками, поведінкою) та ін.

Слід зазначити, що на цьому етапі, як і на попередньому, також доцільно здійснювати цілеспрямований розвиток ціннісно-мотиваційної сфери студента.

Для вирішення поставлених завдань використовуються вправи на інтелектуальний розвиток, ігри, тренінги тощо. При вивченні студентами профільних дисциплін викладачі поряд з традиційними (розповідь, пояснення, бесіда, самостійна робота) застосовують проблемні методи навчання, метод проектів, імітаційно-ігрові методи, дискусію, самостійну роботу пошукового характеру з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. На цьому етапі необхідно створювати умови для поступового просування студентів від епізодичних самоосвітніх дій до стійкої системи самоосвіти; створювати умови для формування власного комфортного ритму самоосвітньої діяльності, визначення власної самоосвітньої траєкторії, здійснення самоменеджменту. Також на цьому етапі відбувається реалізація рефлексивного підходу та здійснюється детальний аналіз видів діяльності.

Оцінно-корегувальний – заключний етап реалізації методики розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки. У процесі спеціально відібраних видів діяльності, які виконують студенти, здійснюється контроль та корекція оволодіння складниками компонентів досліджуваного феномену. Для оцінки розвитку та сформованості компонентів вказаної компетентності визначено критерії (*мотиваційно-особистісний, когнітивний, організаційно-діяльнісний, оцінно-рефлексивний*) та рівні (*елементарний, середній, високий*).

Впровадження методики розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки здійснюється на основі визначених нами психолого-педагогічних умов (*забезпечення мотивації самоосвітньої діяльності майбутніх викладачів економіки; застосування засобів інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні з метою активізації самоосвітньої діяльності студентів; створення освітнього креативно-рефлексивного середовища в навчальному процесі*).

Висновки. Запропонована модель є ідеальним уявленням про процес розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки, передбачає послідовну реалізацію певних етапів педагогічної дії і при дотриманні методологічних засад (підходи, принципи, умови), запропонованим методичним інструментарієм забезпечує досягнення достатніх рівнів сформованості досліджуваного феномену.

Перспективи подальшого наукового пошуку пов'язуємо з експериментальною перевіркою реалізації моделі розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх викладачів економіки. Реалізувати таку модель можна лише на принципово новому підході до організації навчально-виховного процесу та самоосвітньої діяльності студентів у вищих навчальних закладах, який забезпечуватиме умови для активізації пізнавальних, наукових інтересів студентів, оволодіння ними основами наукової організації навчальної праці та інноваційним мисленням.

Використані джерела

1. Большая советская энциклопедия: в 30 т. Изд. 3-е. Москва, 1974. Т. 16. 616 с.
2. Глоссарий современного образования. Харьков, 2007. 524 с.
3. Григорович Л.А., Марцинковская Т.Д. Педагогика и психология: учеб. Пособие. Москва, 2003. 480 с.
4. Дегтярьова Г., Якимович Т. Особистісний та діяльнісний підходи у післядипломній освіті інженерно-педагогічних працівників. *Вісник Львівського університету*. Львів, 2005. № 19(1). С. 369–378.
5. Енциклопедія освіти. Київ, 2008. 1040 с.
6. Жигаль З.М. Впровадження технології особистісно орієнтованого навчання як один із пріоритетних напрямів організації сучасного уроку музики. *Вісн. ЛНУ ім. Т. Шевченка*. Педагогічні науки. 2013. № 10(2). С. 38–43.
7. Зязюн І. Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу. *Порівняльна професійна педагогіка*. URL: <http://www.khnu.km.ua/root/res/2-7001-13.pdf> (дата звернення 15.03.2018).

8. Кыверялг А.А. Методы исследования в профессиональной педагогике. Таллин, 1980. 334 с.
9. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. URL: http://www.lib.ru/DIC/OZHEGOW/ozhegow_p_r.txt (дата звернення 15.03.2018).
10. Осипов П.Н. Стимулирование самовоспитания учащихся. Казань, 1997. 216 с.
11. Сериков В. Личностно ориентированное образование: к разработке дидактической концепции. *Педагогика*. 1994. №5. С. 16–21.
12. Фицула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, 2010. 456 с.

Kucheriava K.

MODEL OF DEVELOPMENT OF SELF-EDUCATION COMPETENCE OF THE FUTURE LECTURERS OF ECONOMICS

In the article the author analyzes the essence of the process of educational modeling and correspondingly works out the model of self-educational competence of future lecturers of economics in the process of professional training They at an Economic University. The author has identified, analyzed and justified the structural components of the model.

The basic constituents of process of forming and development of self-educational competence of future lecturers of economics are described in the article and the model of the marked process as structure which unites four blocks is given: methodological-purposeful, content-methodical, procedural and effective.

Each block of the model is aimed at the formation and development of the corresponding self-educational competence. The interrelation between them provides the integrity of the self-educational competence as a result of model's functioning in the system of future lecturers of economics professional training.

Target-oriented unit of the model is represented by the target and the tasks. The main target is the formation and development of the corresponding self-educational competence in the system of their professional training. The main target is implemented through methodological approaches to the organisation of the process of students' professional training: active, personally oriented and competent approaches, taking into account the following teaching principles: continuity, combination of pedagogical leadership with initiative and amateur students, personification and humanization.

In accordance with the definition and structure of the project competence, the following criteria (motivational-personal, cognitive, organizational-activity, evaluative-reflexive) and levels (elemental, medium, high) of its formation have been identified.

Efficiency of the model's functioning is provided by a number of conditions: providing motivation for the self-education of future lecturers of economics; application of information and communication technologies in education with the purpose of activating students' self-education activities; creation of an educational creative-reflexive environment in the educational process.

Prospects for further researches involve conducting experiment aimed at testing the developed model of the development of self-educational competence of future lecturers of economics.

Key words: *self-education competence, lecturers of economics, model, conceptual approaches, principles of learning, pedagogical conditions.*

Стаття надійшла до редакції 16.03.2018 р.